

Marksist Kültür Teorisinin Uygulanması Üzerine Notlar*

Çeviren CAN YÜCEL

«Demek oluyor ki, bütün insanlar aydın; ama bütün insanlar toplum içinde aydın işlevi görmüyorlar.» (Antonio Gramsci, «Aydınların Oluşumu»)

«Toplum gelişmiş üretici güçleri sırf kösteklemecesine kullanmaya başladığı anda, sade doyumluluklar değil, ihtiyaçlar da çarpıtılıyor.» (Herbert Marcuse, «Harcılık Üzerine»)

«Kirpiklerinize dek manda bokuna bulanmadan, köylüğün türküsünü çağıramazsınız.» (Hank Williams)

Son yıllarda halk kültürü üzerine ciddi araştırmalar girila gidiyor. Bunu kültürle siyasayı karmaştırıp toplumsal değişim için avadanlık denkleştirmeye yönelik olan karşı-kültür akımının üniversite içinde ve dışındaki bilimsel yansımaları gözüyle görmek pek de yanlış olmayacak. Tarihçiler toplumsal bilimlerdeki yeni düşünce akımlarına el atmada herdaim en geriden geldikleri içindir ki, halk kültürü konularındaki bu kitap, yazı ve açık-oturum furyası edebiyat ve toplum bilim tilmizlerinin eline bakıyor daha çok. Ortaya çıkarılan işler de, tabii, cins cins, çeşit çeşit; en soylu-tundan en maskarasına, en gözükara soyutundan en malâyanisine kadar bir curcunadır gidiyor. Bu azgınlığa tarihî analizi dikkatle uygulayarak ve tarihî verilere dayanan bir tarih somutlaştırmasına geçerek bir yön, hat-ta bir son vermenin zamanı geldi.

— I —

Bu girişimde Amerikan tarihçilerinin el atabileceği gelenek geniş olmasına geniş, ama teorik bakımdan sığ. Ana-damar, Arthur Schlesinger'den başlayarak, **The Unembarassed**

* *Science and Society*, Cilt XXXIX, Sayı 3, 1975 Güzü.

Muse (Utanmayan Sanat Perisi) adlı eserini bu yolda son menzil bellemede hoş görüleceğimi umduğum Russell Nye'e kadar dayanıyor. Schlesinger, tarihçileri sade siyasa ve kültür kodamanlarının menkıbelerini değil, halk yığınlarının günlük hayatlarına ilişkin ayrıntıları da kayda geçirmeye yüreklendirerek, bugün Birleşik Amerika'da «eski» toplumsal tarih diye anılan çığırı açmıştır. Amerikan tarihçilerinin çoğu bu öğüde kulak asmamış olsa da, o hızla epey kitap çıkmıştır ortaya; daha da önemlisi, kuşbakışlı, geniş derlemelerde «Amerikalıların Cemiyetleri ve Meşveretleri» diye ayrı bir bölümün şart olduğu kanısı yerleşip gitmiştir. Kitapların çoğu da yazık ki, sırf bu başlığın altına döktürülmüşçesine, hâlâ Cumhurbaşkanları kervanıyla şanlı muharebelerin çetelesinden yakasını sıyırıp oturtmuş olan ana temayı işleyecek yerde, onu süsleyip püslemeye yarayan bir alay oluntuyla, bilgiyle tikiş tikiş doldurulmuştur. Nye'in eseri işte bu geleneğin doruk noktasıdır, «bazı Amerikan halk sanatları» üzerine derlenmiş değerli bir ansiklopedidir, o kadar. Konuyu daha geniş toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişimlere bağlamaya özenilmez hiç. Bu sanatları piyasaya süren sermaye enine boyuna tartışılmaz; meraklısı, müşterisi kim bunların, orası pek kurcalanmaz. Ne de bu kaynağın Amerikan toplumunun akışını ne bakımdan etkilemiş olduğu sorusuna değinilir. Hani halk kültürü üzerine yapılan bu tarihî incelemeleri bilimsel bir atılım yerine koyduk diyelim, bir de bakarız ki geriye, bu alanda fasilecilikten, sınıflama aşamasından tek parmak öteye geçmemişiz.

Amerika'nın içinde olsun, dışında olsun, son zamanlardaki halk kültürü çalışmalarının çoğu, bu —geniş anlamıyla— işçi sınıfı kültürünün siyasal davranışa, sendikal hareket-

lere ve ayaklanmasal eylemlere sıkı sıkıya bağlı olduğunu görüp, konuyu radikal ya da Marksist açıdan işleyen kimseler tarafından yürütülmüştür. Temel eser, E.P. Thompson'un (hadî işçi sınıfı tarihlerinin demeyelim) kültür tarihlerinin çoğunun pabucunu dama atan (**The Making of the English Working Class** —İngiliz İşçi Sınıfının Yapısı— adlı) kitabıdır. Thompson'un yaklaşımındaki canalcı özellik, sınıf bilinci gelişiminin inceliklerine gösterdiği duyarlıktır. Bu gelişimi ne «nesnel» sömür-yü acele tarafından kavrama olarak, ne halkın kabul ya da reddedeceği basmakalıp bir dizi fikir gözüyle görür. Şöyle der:

«Ben sınıfı, somutta ve bilinçte, değişik ve görünürde bağlantısız birtakım olayları birleştiren tarihî bir olgu olarak anlıyorum. Görüyorsunuz, tarihî bir olgu oluşunu vurguluyorum. Sınıfı ne bir yapı, ne de bir kategori gözüyle değil, insan ilişkilerinde vuku bulan (ve vuku bulunduğu gösterilebilen) bir şey olarak görüyorum.»

Kültür analizini tarihî ve gelişirli bir sınıf analizine dayandırarak, Thompson Luddite makine-kırıcılığının (1811-1816) görünürdeki akla sığmazlığını, İngiliz Methodizmi'nin çelişik güdülerini ve Cobbet ile Owen'in toplumsal önemini aydınlatıcı ipuçları elde eder. İşçi sınıfı kültürü halk hayatına ilişkin bir acıyılıklar yığını olmaktan çıkar, toplumsal tarihin anlaşılmasına yeni kapılar açan bir anahtar niteliği kazanır. E.J. Hobsbawm'un haydutluk ve öbür «arkalk» toplumsal protesto biçimleri üzerindeki çalışmaları da kültür olgusuyla sınıf oluşumunu üstüste katlamanın önemini ortaya koymakta.

Tohmpson ile Hobsbawm'un etkisi Amerikan tarihçileri arasında yeni yeni çimlenmekte olan bir tohum. Herbert Gutman'ın sanayi-öncesi ve sanayi kültürleri arasındaki çatışma üzerine yayımladığı hayli gürültü koparan yazısı bu yaklaşımdan kökleniyor. Gutman² 19. yüzyıldaki Amerikan endüstriyel emek-gücünün bileşimini gözden geçirdikten sonra, işçilerin büyük bir bölümünün sanayi-öncesi çevrelerden daha son zamanlarda devşirilmiş olduğuna parmak basıyor. 1880'de New York, Chicago, Cleveland, San Francisco, Detroit, St. Louis ve Milwaukee'de nüfusun % 80'inden fazlası ya yabancı doğumlu

ya da göçmen çocuğu. İş gücünün öbür dilimleri de, II. Dünya Savaşı sırasında da göçmüş olsa, hep Birleşik Amerika'nın sanayi-öncesi kesiminden; çoğu, aktenli olsun, siyahî olsun, güney köylüklerinden gelme. Bu, önceki hayattan kalıtılmış «kültür», görenekler, değerler ve inançlarla yeni «toplum», yani endüstriyel kapitalizmin yeni koşulları arasında sürekli bir gerilim yaratıyor. Bu gerilim, Gutman'a göre, yeni ve kültürce gayrı-doğal disipline karşı direnç biçimlerinde; sözgelimi, yortularda çalışmaya ayak diremekte, işyerinde fıçı fıçı bira bulundurulmasını istemekte filân kendini gösteriyor. Bu, işçi sınıfı tarihinin seyrini paftalamakta hayli değerli bir ipucu hizmeti görecektir olsa bile, Gutman'ın özendiği, Thompson'un ise el atmaya başladığı daha geniş siyasal gelişim ilişkilerine ulaşamıyor. Sanayi-öncesi işçilerinin bu süreklilik, sınıf bilincinin oluşumunu ve uzun vadede de keskin direnci hızlandırıyor mu, yavaşlatıyor mu? Bunun, tekil protesto çıkışlarının biçimini belirlemedeki rolünden ayrı olarak, işçi sınıfı arasındaki radikal hareketlerin topyekûn tarihi içindeki yeri ne acaba? Kısacası, Gutman işlenecek bir sürü ilginç sorun koyuyor ortaya, ama bunların anlamı üzerine belirli bir tez ileri sürmüştür değil. Birleşik Amerika'daki «yeni» toplumsal tarihin hep ya da kaldığı yan da bu ya! Toplumsal ve kültürel kalımların, kurumların ve edimlerin siyasal uzantılarına parmak basmayı beceremiyoruz.

Bu denemede daha sonra inceleyeceğimiz aktenli köylük musikisi konusu da böyle somut incelemeye ihtiyaç gösteren birçok konudan biri. Hem de, yüzyıllar geriden Britanya adalarına dayanan bir halk geleneğinden başvermiş, Protestan Sofuluğundan Klu Klux Klan'a, ve Komünist Partisine kadar türlü akımla kaynaşmış, sonra da 20. yüzyılda dalbucak salıp Aktenli Amerikan işçi sınıfı yetişkinlerinin çoğunluğunu sürükleyip götürmüş olduğu için, bu musiki böyle bir inceleme için biçilmiş kaftan. Üstelik Amerikan tarihçilerinin şimdiye kadar pek dikkatini çekmiş değil Gerçi Bill C. Malone'nin **Amerika'da Köylük Musikisi** diye toplayıcı, uzun boy-lu bir incelemesi var, 1920'den sonra ticarî radyo ve plağın başlamasından bu yana us-lûpları, türküleri, musikîçileri ayrıntılı bir biçimde sergiliyor. Ama o da köylük musikisi-

Birikim 48/64

ni içinde geliştiği toplumsal ortam içine oturma gereğini görmezlikten gelemiyor. Kitapta halk hayatı üzerine ayrı bir bölüm de var, ayrıca bu musikiyi biçimlendirip pazarlayan girişimlere de değiniliyor ve güneyliler köylüklerden kentlere, tarlalardan fabrikalara akin ettikçe, bu gelişmeye paralel olarak dinleyici yığınlarının geçirdikleri değişmeler de ele alınıyor; kısacası tam bir toplumsal tarih anlayışını müjdeleyen yanlara raslanıyor. Yine de Malone'nin analizi, musiki ile toplum arasındaki temelli ilişkileri belirlemeye gelince, soluksuz kalıyor, köylük musikisinin bu musikiyi icra eden ve dinleyenlerin hayatındaki işlevini değerlendirmeye sokulamıyor. Kabasından siyasal diye niteleyeceğim bu uzantılar, giriştiğim çalışmanın odağını oluşturacak.

Son yıllarda köylük musikisinin sağ-kanat siyasasıyla sık sık kucaklaştırılmış oluşu, konunun üniversite çevrelerinde pek iltifat görmeyişine bir neden sayılabilir. Öte yandan, 30'lardaki sendikalaştırma atılımından başlayıp, 50 sonlarında ve 60 başlarındaki halk türküsü furyasına kadar türlü girişimler dola-yısıyla bu musikinin sol-kanat siyasasıyla içi-çeleşmesine dayanılarak, bazı sözümona bilimsel çevrelerde, «Kremlin altınıyla beslenen bir avuç kumkumacı el atmamış olaydı, halk ve köylü musikisi siyasaca yansızlığını korur giderdi» diye ahkâm kesiliyor.

Bu siyasal çomaklamalar bir yana, köylük musikisinin toplumsal anlamına ilişkin ipuçlarını araştırma, Amerikan kültür tarihi demirbaşının ideolojik ve metodolojik sınırlarının ötesine geçmeyi gerektiriyor. Üniversitelerden bazı folklorcularla müzikologlar birtakım ilginç ampirik incelemeler yaptılarsa da, hem onlar, hem de tarihçiler musikinin toplum içinde nasıl işlev gördüğü sorusunu teorik bakımdan boşlamalarının acısını çekiyorlar. Toplumsal bilim demirbaşları «ideolojiye son» çağrısına kapılanmakla ve toplumsal kategori olarak «sınıf»ın yerine «kitle»yi geçirmeye özenmekle, siyasal-tarihî analiz imkânını hemen hemen yitirmiş durumdadır. Genel olarak halk kültürü, özel olarak da musiki araştırmalarının önünde böylece açılan teorik uçurum, analize vurulmamış bilgi tınazlarının içeri boca edilmesiyle doldurulmaya çalışılıyor. Oysa, I. Dünya Savaşı'ndan sonra filizlenen, hepsi eşdeğerde olmasa bile çeşitli modeller oluşturmuş olan (ve ayaküstü Marksist diye

niteleyebileceğimiz) bir kültür teorisi birikimi var. Daha çok Batı Avrupa'da gelişen bu teori birikimi, son on yıl içinde, radikal, hem de «safkan» yazarlar arasında epey rağbet kazandı. Ama, somut araştırmaya geçmeden önce, bu birikimin ne yanı yararlı, ne yanı değil, onu belirlemek gerek.

— II —

Marksistler arasında bugün kültür sorunlarına gösterilen yakın ilginin geçmişi 1920'lerin başlarına dayanıyor. Rus devrimi işçi sınıfının, ya da en azından o sınıf temsilcilerinin iktidarı ele geçirebileceklerini ispatladıysa da, devrimin Batı Avrupa ülkelerinde bacağı sarmayışı da bu sürecin öyle pek özışler (otomatik) bir süreç olmadığını gösterdi. Fransa'da, İtalya'da, özellikle Almanya'da, geniş ve disiplinli yandaş yığınlarına söz geçiren sosyalist partiler reformist ve devrimci kanatlara bölündüler; reformistler kurulu düzenin koruyucusu kesiledursun, güdük kalan öbür kanat açıktan başkaldırdığında, târûmar oldu, gitti. Avrupa proletaryasının onca umut bağlanan devrimci potansiyelinin böyle cılk çıkışı, revizyonist önder guruplarının sınıf-işbirlikçisi tutumlarına hamledilebilirdi, sonraki uluslararası tartışmalarda da uzun boylu tartışıldı bu. Yalnız, sosyal-demokrat önderliği yerden yere çalmakla, Avrupa işçi sınıflarının savaşın bitimindeki devrimci dönemde niye öyle pasif kaldıkları sorusuna tam bir karşılık verilmiş olmuyordu; proletarya, hem özne, hem nesnel olarak, Avrupa kapitalizmini alaşağı edecek kıvamda olaydı gerçekten, bir avuç ikbal-canlısı politikacı tutabilir miydi onları? Bu kuşkuylardır ki, dikkat, proletaryanın bilincindeki zaafı ve toplumun devrimci kirizmesi imkânını görüp üstüne üstüne yürümedeki sınıfın tümüne yaygın yetersizlikler üzerinde odaklaştırılmaya başlandı. Lukacs'dan Marcuse'e, Lenin'den Mao'ya dek, I. Dünya Savaşı sonrasındaki bellibaşlı Marksist teori çığırının hemen hepsinde, bu «öznel» etmene başköşeye daha yakın bir yer verildi.

Bu tartışmanın çıkış noktası ve sonraki alabildiğine değişik analizlerin ortaklaşa kaynağı, Georgy Lukacs'ın 1923'de yayımlanan «Şeyleştirme ve Proletarya Bilinci» adlı denemesidir. Lukacs'ın tezinin candamarı, Marx'la Engels tarafından meta fetişizmi üzerine baş-

Birikim 48/65

latılan analizdir. Toplumsal varoluşun, her yanıla, halk arasındaki temel ilişkilerin yansıması olduğunu istediğimiz kadar bilelim, sınıf toplumunun, özellikle de kapitalist toplumun belirli biçimi, egemen ögenin şeyler—yani para, fiyat, mal, oy sandığı, oy tutarları, yazılı yasalar ve istatistik cetvelleri—arasındaki ilişkiler olduğu görünümünü yaratmaktadır. Bütün bunlar, gökten-inme, zaman-dışı, adetâ ruhanî ve durağan birimler olarak, bireylerin ve genelde de insanlığın dışındadır sanki. Özellikle kapitalizm, toplumsal ilişkileri varlığını «bizlerden hariç» sürdürmüş görünen ve ancak satım ya da satın-alımla etkilenebilen metalar haline getirir; onlar gayri, etiketleri (mübadele değeri) de üstünde, kapçıklanmış, apayrı birtakim şeylerdir. Kapitalizmin itici gücü bu tür ilişkileri eşyanın ötesindeki öbür alanlara da yaygınlaştırma yolundadır:

Bu yüzden, meta ilişkisinin «nesnellîği hayaletsî» bir şeyliğe dönüştürülmesi, insan ihtiyaçlarının doyulanmasına yarayan bütün nesnelere metalaşımakla da bitmez. İnsan bilincinin tümüne basar damgasını bu; kişinin nitelikleri ve yetenekleri kişiliğinin organik bir parçası olmaktan çıkmış, dış dünyadaki türlü-çeşit nesnelere gibi «ele geçirebileceği» ya da «elden çıkarılabileceği» birtakim şeyler haline gelmiştir artık. Bu gitgide hızlanan şeyleştirme süreci öyle kasıp kavurmaktadır ki ortalığı, ne insan ilişkilerini biçimlendirecek doğal bir kalıp kalmıştır, ne de insanın bedensel ve ruhsal «nitelikleri»ni koşturabileceği bir alan³

Kişinin niteliklerini, hattâ kendini, benliğini «şeyleşmiş» gözüyle görüşü, toplumsal süreçlere doğrudan katılma duygusunu körletmektedir. Proletarya, hem birey birey, hem de toplu olarak, meta ilişkilerinin gerisindeki toplumsal ilişkiler gerçeğine öyle gözü kapalı kılınmıştır ki, ne uğradığı sömürünün sorumlusu olan insan parmağını seçebilir, ne de gidışı değiştirme gücünü kullanma imkânını görebilir. Şeyleştirme, sade zihinsel algı bozukluğuna değil, siyasal felce de yol açar. İşçi sınıfı dünyayı bu gözle görmeye kaptırılmışsa, bu sırf ona özgü bir şey değil; öbür sınıflar da şeyleştirilmiş bilincin karanlığı altında.

Lukács'ın kendi yazılarında ve 1920'lerden sonraki Marksist eleştiride bu şeyleştirme (ve ona bağlı kavramların) analizi, daha çok, seçkin kültür alanında uygulanıyor. Modern roman üzerindeki çalışması, Lukács'ın özgül kültür olgusunun somutça incelenmesi çığırına bellibaşlı katkısı.⁴ Christopher Caudwell'in,⁵ 30 başlarında yazılmış ve İspanyol İç Savaşı'nda ölüşünden sonra yayımlanmış olan eleştirileri ise; (Shaw, T.E. ve D.M. Lawrence, M. G. Wells gibi) edebiyat ustalarıyla psikoloji, fizik, din ve felsefede bellibaşlı fikir okulları üzerine odaklanmış. Birleşik Amerika'da, Michael Gold çeşitli dergilerin yapraklarında burjuva edebiyat etkilerine karşı otuz yıldır tekbaşına savaş verdi, bir de **Jews Without Money** (Züğürt Yahudiler) diye örnek olacak bir roman yazdı. Son zamanlarda da Raymond Williams ile Lucien Goldmann'ın yazıları bu Marksist kültür eleştirisi geleneğini sürdürüyor.

Bu görünürde dağınık çabaların tümünü bağdaştıran özellik, «ideolojik» diye niteleyebileceğimiz analize, yani incelenen fikirlerin dayandığı çoğu üstü-kapalı kalan varsayımlarla uzanclarına (implications) ağırlık verişleri. Bu yöntem, her şeyden önce, «yeni eleştirinin» metin fetişizmini reddediyor ve hem edebî, hem toplumsal bilimsel demecilerin toplumsal anlamlarını bu demecilere vücut veren toplumsal ortam içinde araştırıyor. Bu yöntem yazılı belgelerin analizinde asıl başarısını göstermiş olmakla birlikte, plastik ve grafik sanatlara, musikiye, filme uygulanmaz değil. Yüzeydeki içeriği, hattâ açık-seçik verilen demecin de ardına geçerek, ideolojik zemini ve dile getirilen temel toplumsal görüşü oluşturan önermeleri böylece belirleyebiliyoruz. Yalnız, bu yöntem, siz de anlamışsınızdır, seçkin kültürün, özüne düşkün sanatçılarla aydınların ve üzerinde uzun uzun düşünülüp taşınmış sanat eserlerinin eleştirisine istediği kadar denk düşsün, işçi sınıfı kültürü denen o göreneksel, ele avuca sığmaz, yarı-dile gelmiş, çoğu da yarı-sözlü olguya pek yatkın değil. (Bununla demek istemiyorum ki, işçi sınıfı kültürünün belirgin bir ideolojisi yoktur, işçi sınıfından insanlar bilinçli kültür yaratıcılığını beceremezler; ben sadece, harcı-âlem alt-sınıf kültürünün, büyük bir bölümüyle ve özellikle şu metazori yığın eğlentişi çağında, seçkin kültürün sanat eserlerin-

Birikim 48/66

den bambaşka biçimlere bürünmüş olduğunu belirlemeye çalıştım.) Balzac'ın, Freud'un, Kafka'nın eserlerini yoğun bir analize vurarak, belki işçi sınıfı arasına da atlamış önemli düşünce ve bilinç tarzı akımlarını aydınlığa kavuşturabiliriz. Ama işçi sınıfı şu anda polis hafiyesi Mickey Spillane'nin serüvenlerini, ya da daha büyük bir ihtimalle lig maçlarını seyretmekle vakit geçirdiğine göre, seçkin kültürü analizi, proletaryanın bilincini keşfe çıkma bakımından nice yararlı olur, orasını bilemem. Çünkü bu analizin amacı egemen bir seçkin kültürün birikimselliğini ölçüp biçmektir.

«İdeolojik» analizin musikiye uygulanması Sidney Finkelstein'in⁶ yazılarında en iyi örneğini buluyor. Finkelstein edebiyat gibi musikin de dinleyicisinde duygu ve düşünceler uyandıran, bestecisinin toplumsal dünyaya tutumunu dile getiren belli birtakım demeciler ilettiğini ileri sürüyordu. Finkelstein, Bach-Haydn-Mozart-Beethoven geleneğini feodalizmden kapitalizme doğru o ilerici geçiş dönemindeki mücadeleleri yansıtan bir ayna gözüyle görerek, Batı Avrupa «klasik» musikisinin gelişimini izler. Bartok'da doruğuna varmak üzere, hemen bütün bestecilerin eserlerinde sürekli olarak kendini gösteren halk-kökenli esinti, «halkça» musiki ile «ciddî» musikiyi bıçakla kesilmişçesine birbirinden ayırmanın yanlışlığını ortaya koyduğu gibi, aynı zamanda da bu geleneğin neden hâlâ böyle canlı kalabildiğini de açıklamaktadır. Halkça esintinin önemi Finkelstein'in caz musikisini tartışmasında büsbütün vurgulanmaktadır. 1948'de, yani cazın, bugüne kıyasla, aktenli olsun, siyahî olsun, çok daha geniş işçi sınıfı yığınlarına seslendiği bir sırada yazdığı şu satırlarda Finkelstein şöyle demekte:

«... çalgıyı ellerinin, seslerinin, zihinlerinin bir uzantısı belleyen, musikiyi insan kardeşleriyle anlaşmalarına yarayan yeni bir dil sayan insanların ürettikleri bu has caz musikisinde yediveren bir damar var.»

Finkelstein'e sorun, caz bir «halk musikisi», çünkü bestecileri de, uygulayıcıları da sırf gönül eğlendirmekte, para kazanmakta değil, hayat denemelerini başkalarına iletmeye çalışmaktalar. Sanatçının dinleyicisiyle yöndeşleşmesi sorununu ortaya atmakla, Fin-

kelstein ideolojik analizin sınırlarını zorluyorsa da, çok da ileri bir adım atmış sayılamaz. Musikin nasıl işlev gördüğü sistemli incelenmiş değil hâlâ, musikin neler anlattığını betimlemeyle yetiniyor. Kültürel ürünle dinleyicinin bilinci arasında ne gibi bir bağ kurulduğu sorusuna el vurulmamış.

«İdeolojik» gelenek, temelde betimsel kalmış bir gelenek. Belli bir zaman ve mekânda belirli bir kültürel çevrenin, proletaryayı geçtik, herhangi bir sınıfın işlek bilincine nasıl aktarıldığı sorusunu, çoğu zaman, karşılıksız bırakmış. Buna bakarak, sözkonusu işlemin yalnız bir emme, soğurma işlemi olduğuna hükmetmemiz gerekecek; o zaman da, kültürel çevre şeyleştirilmiş, ufanmış, yalan-yanlış ve pıstırıcı demecilerle dolu olduğuna göre, böyle bir çevrede yaşayanların bilinci de şeyleştirilmiş, ufanmış, yalan-yanlış ve pıstırıcı bir bilinç olacak. Olup biten bir bakıma bu ya aslında, ama bu, aynı zamanda, bile bile değil, kazara da olsa, insan doğasını mihaniki, faydacı bir gözle görme demek oluyor; bunu da kabullenmek oldukça güç.

Kültürün bilinci nasıl biçimlendirdiği yolundaki teorik araştırmalar **Alman İdeolojisi** ile **1844 Ekonomi ve Felsefe Yazmaları**'nin eksiksiz, yanlışsız metinler halinde, 1932'de yayımlanmasıyla büyük hız kazandı. Marx'la Engels'in bu gençlik yazılarında fikirlerle toplumun maddî temeli arasındaki ilişkiler ele alınmakta; **Yazmalar** ise Marx'ın yabancılaşma analizini, parça-buçuk ve ne yazık ki yarı- açık, yarı-kapalı bir biçimde sunuyor. Yabancılaşma, sınıflı toplumda, sade çalışmasının ürününü değil, çalışmasının kendisini de işçinin organik bir parçası olmaktan çıkarıp, işçiden yapısal olarak ayrı kılan, onu işçinin karşısına işçi üzerinde egemenlik yürüten, şeyleştirilmiş ve «kendinden hariç» bir varlık olarak süren çalışma koşullarına ilişkin. Yabancılaşma hem iş ilişkilerinin yapısını, hem de bunların işçi tarafından algılanmasını aynı zamanda içeren bir olgu, demek ki, toplumsal gerçeklikle bilince aracılık ediyor, daha doğrusu ikisini birleştiriyor. Şunu da eklemek gerek ki, yabancılaşma sınıflı toplumun yapısal bir koşulu olduğuna göre, ancak sınıflı toplumun ortadan kaldırılmasıyla ortadan kalacaktır. Bireyin teki, gerçekliği algılamadaki yanlışını düzeltebilir, eskisi gibi «şeyler»e gözünü takacak yerde, onların ardındaki toplum-

Birikim 48/67

sal süreci seçmeyi öğrenebilir, ama yabancılaşma bütün sınıfa yaygın yapısal bir olgu olarak böylece giderilmiş olmaz elbet. Daha da açarsak, yabancılaşma işçinin siyasal, kültür, cinsellik ve öbür hayat alanlarına ilişkin genel konumu gözünü de görülebilir. Yabancılaşma kavramı Marksist teorisyenler arasında bitip tükenmez çekişmelere yol açmıştır, ama bunları burda tekrarlamamızın bir anlamı yok. Ama şunu bir kez daha belirtmeye gerek var: Yabancılaşma kavramı gerçeklikle gerçekliği algılama arasında bir köprü kurmakta, böylece «toplum — yabancılaşma — bilinç» dizisine orta bir terim kazandırmaktadır.

Kültürün bilince aktarılması konusunda etkin teori ve deneysel ve somut analiz yuvası, «Frankfurt Okulu» diye anılan akımdır: Theodore Adorno, Herbert Marcuse filan... Frankfurt Okulu'nun üyeleri **Yazmalar**'la ta önceden içli-dışlıydılar ve yorumlamalarda bazı anlaşmazlıklara düşmüş ve «yabancılaşma» terimini pek sık kullanmamış olmalarına karşın, ortaya koydukları analizlerin büyük bölümü ilerlemiş sanayi toplumlarında yabancılaşma koşullarını ve bunun sonuçlarını hecelelemeye yöneliktir denilebilir. Frankfurt Okulu'nun «eleştirel teorisi», Marksizm ile psikanalizi karmaştırıp, özellikle devrimci siyasal edimi önleyen ve önünü kesen yanlarıyla modern toplum üzerine kapsayıcı ve sentetik bir teori geliştirme çabasıyla tanınmıştır. Okulun çalışmaları çeşitlidir, alabildiğine genişler; onun için burda sunacağımız eleştiri, ister istemez, sınırlı, biraz da basmakalıp olacaktır.

Psikanalizmi Marksizme yaklaşımlarıyla bütünleştirmeleri, çalışmalarının tartışmaya en açık yanı olmakla birlikte, bu girişim bireysel özerkliğe ve entelektüelliğe duya geldikleri yoğun kaygıdan, tarihî ve kavramsal olarak, öncelenmiştir zaten. Birçok nedenlerden —sade **Yazmalar**'ın etkisi değil bu; 1933'ten sonra Almanya'da Nazi'lerin saldırdığı dehşet, bir de 20'lerin başından beri örgütlü sosyalist gruplaşmalarından soyutlanmış oluşları da var işin içinde— bu yolun yolcuları, modern kapitalizmin sistemli toplumsal denetimi (Marcuse'ün daha sonraki bir deyişle), «topyekûn yönetim toplumu» olmaya yatkınlığı karşısında alabildiğine duyarlı kesildiler. İşte bu sistemli yönetim, onlarca, bir polis devletinin doğrudan baskısı, istibdadı değil,

nitelikçe erken kapitalizmden ayrılan, enine boyuna rasyonelleşmiş, bürokratlaştırılmış bir toplumun olağanında işleyişiydi. Toplum, giderek, ipleri geriyor, manevra payını kısıyor, düşünme alanını daraltıyordu.

Adorno bu kaygıyı kültürel biçimlere doğrudan uygulayarak dile getirmek üzere, musiki üzerine bir dizi deneme yazdı. Bir süre için Frankfurt Okulu'na ayak uyduran Walter Benjamin de, 1936'da, «Mihaniği Yeniden-Üretim Çağında Sanat Eseri» başlıklı, kışkırtıcı bir deneme yayımladı. Benjamin'e göre, bireysel yaratımın kendine-özgüllüğü, büyük mekanik-öncesi sanatın estetik haslığı sökmüyordu artık; yığın dağıtımı ve yığın dağıtımı için yaratım, estetik ve toplumsal seçkinliğe ölçüt sayılmaya başlanmıştı. Adorno bu düşüncüyü, daha sonra, Beethoven'ın yaratıcı sanatçılığa örnek saydığı bir senfonisini örnek gösterek, radyodan musiki yayını konusuna uyguladı. Beethoven'ı dinlerken, parçanın özünü, müziksel ve coşkusal yapısını kavrayabilmek için, ciddi bir entelektüel çabanın zorunlu olduğu üzerinde duruyordu. Radyodan sunulduğunda ise, bu musiki dinleyiciler bakımından hiçbir entelektüel çaba gerektirmeyen bir fon musikisi olup çıkıyordu. Bu etkiyi yığın radyoculuğunun teknolojik biçimine yoruyordu sırf; kültürel sununun böylece rasyonelleşmesi dinleyici bireylerde entelektüel kapılışı ve kapılanışı boğazlayacaktı çaresiz. **Modern Musiki Felsefesi** başlıklı denemesinde, sırf, dizisel bestelemenin alışılmadık mantığına işleyebilmek için, daha büyük bir entelektüel çaba gerektiği gerekçesiyle Schoenberg'in Stravinsky'den daha üstün olduğu yargısına varıyordu. Cazi ise, o yaban, balta-girmemiş orman ritimlerine dayanıyor diye gerici belleyip acele aforoz ediyordu.⁷

Bir bakıma, Frankfurt Okulu yığın kültürü eleştirisinde, Freud'dan önce, Weber'i benimsemişe benzer. Marcuse, Marksistler arasında hayli geçerakçe olan bir teze yaslanarak, Weber'in kapitalizme özgül rasyonelasyonu, bürokratlaştırmayı ve aşırı denetimi her çeşit sanayileşme ve modernleşme sürecinin kaçınılmaz özelliği yerine koymasını eleştiriyse de, ileri sürdüğü analiz —Adorno'nunki de öyledir ya— Batı toplumunda akıl-tekniğin egemenliğini ve bunun başıboş yaygınlaşmasını uğursuz bir gidiş saymada Weber'inkinden hiç de aşağı kalmaz.⁸ Frankfurt Okulu'

Birikim 48/68

nun ikinci kuşak öğrencilerinin, örneğin John Habermas'ın gözünde, bu itici-güç, geçerakçe Marksizme temel sayılan siyasal ekonomi itici-gücünün yerini çoktan almıştır.⁹ Marcuse'ün de paylaştığı bu görüşçe, kültürün entelektüelleşmesi toplumu yerle bir etmekte, sömürü ve çatışma gerçekliklerini sistemli olarak maskeleyen ve muhalefeti ve her türlü özerk edimi silip süpürmektedir.

Bu yeni-Weberci analiz çizgisi, bu gelenek içinde sınıfın temel değişken olarak safdışı edilmesiyle aynı zamana raslamaktadır. Marcuse'e sorarsanız, sınıflar ortadan yitmeyle kalmamış, aynı zamanda sınıf kavramı ve bu kavramın dayandığı gerçeklik de eleştirel içeriğini yitirmiştir; kapitalizme muhalefetin toplumsal cisimlenişi olan işçi sınıfı kapitalist toplumla giderek bütünleştiği, bu kavram da göstermelik bir kavram olup çıkmıştır.¹⁰ Sınıfa düşen rolün kesilip biçilmesiyle, psikanalizmin «Eleştirel Teori»ye buyur edilebilmesi için gerekli mazgal açılmış oluyordu.

Frankfurt Okulu'nun, 1930'lardan başlayarak yaptığı da bundan başka bir şey değildi. Gerçi Freud düşünüşünün Frankfurt analizlerine iletilmesinde Erich Fromm başı çekti ama, Marcuse akılcı felsefe geleneğine yönelttiği eleştiriye kazma-kürek derinleştirme derinleştirme, belirli bazı fikirleri önceden ortaya atmıştı zaten. Frankfurt Okulu'nun psikanalizmden kopardığı bellibaşlı ganimet, bilinçdışı kavramı oldu ve kapitalizmin bu arazi üzerinde en büyük ve en derin kayıpları verdirdiğine kanı getirildi. Müstebit, baskıcı toplum elyonlarını sade bilinçli düzey üzerinde yürüttükçe, deruni nefis kendiliğinden başkaldıracağı için, baskıyı artırma direnci de artırma demek oluyordu. Oysa, ilerlemiş kapitalizmin bilinçdışına işleme, böylece dış toplumu kişinin iç yapısında da tekrarlama gücü direnci kaynağını kurutuyor, en azından da ölgünleştiriyordu. Böylece esir alınıp «bütünleştirilen» bilinçdışı, kişinin toplumu benimseyip haklılaştırmasında, geleneksel kızıştırmalarıyla aşılabilir bir kale haline geliyordu. Marcuse'ün (işin garibi, psikanaliz kategorilerine daha sahip çıkmadan önce yazdığı bir denemede) «Toplum gelişmiş üretici güçleri sırf kösteklemecesine kullanmaya başladığı anda, sade doyumluluklar değil, ihtiyaçlar da çarpıtılıyor,» deyişine dikkat gerek, böylece Frankfurt Okulu'nun yığın kültü-

rüne karşı yönelttiği eleştiriye özetinden dile getirmiş oluyor.¹¹ Marcuse bu işlere yarayan mekanizmaları **Tek-Boyutlu İnsan ve Eros ile Uygarlık** adlı kitaplarında açık-seçik anlatıyor. Bu mekanizmaların en kötüsü, en cinfikirli «repressive desublimation» (bastırıcı ters-yüceltme fikri. Toplum, insanoğullarının sağlıklı, doğal güdülerini, örneğin özgürce dışavurduğu cinselliği bastırıyor; bu da bu güdülerin bilinçdışında yüceltilmesine, ya da daha başka güdülere, örneğin özgürce dönüşmesine yol açıyor; ama toplum aynı zamanda da bu çarpıtılmış ihtiyaç ve isteklerin, pornografik yayın, fuhuş, kışkırtıcı reklam ve cinsellikle saldırganlığı eşleştiren filmler yoluyla doyulması için olmadık imkânlar açıyor.

Frankfurt Okulu'nun analizi, psikolojik bir yabancılaşma teorisi aşağı yukarı. Psikanalizm kategorileri —ille Freud'unukiler değil elbet, ne de onun ve tilmizlerinin anlayışı üzerine de değil ille— kültürle bilinç arasında toplumsal gerçekliği içsel algılamaya aktaran çöpcatanlar olarak hizmet görüyorlar. Bu, Wilhelm Reich'in hem Marksist analizin genel çerçevesi içinde devindiği dönemde, hem de karşı-kültürden köklenen son çalışmaları sırasında yazdığı yazılar için de geçerli bir gözlem. Bu «ruhsala-toplumsal» yaklaşım, daha önce anlatılan «ideolojik» yöntemi karşıtlamacasına, bazı elle tutulur avantajları gelberi ediyor; örneğin, kültürün **işlev görüşü** ve **İçeriği** üzerine teorik bir ipucu sağlıyor, sonra da, seçkin kültür analizinin dolambaçlılığından kopuşan metodolojik sorunları atlatarak, işçi sınıfı kültürüne uygulanabilme imkânını sunuyor. Yine de, hâlâ açıklanması gereken o kökensel sınıf sorununa dönüp baktığımızda, kandırıcılığı birden fosluyor.

Sınıf bilinci, ola ki, sadece bir bireyin bazı temel toplumsal oluntuları doğru algılamış olusuna ve kendi çıkarlarını sınıfının çıkarlarıyla özdeşleştirmesine değil, aynı zamanda ve ondan da önemlisi, **bu bilincin sınıfın tümünde varoluşuna** bakıyor. İşleri bir sınıf fikri, istediği kadar kalabalık ve birbirine benzer olsunlar, bir bireyler kümesi olmaktan öte bir anlam taşır. Sınıf (Marx'ın kendi yazılarında da öyle ya) organik bir toplumsal olgu olarak, «insan ilişkilerinde vuku bulan (ve vuku bulduğu gösterilebilen) bir şey» olarak görülmelidir. Demek ki, sınıf bilinci bireysel bir psi-

Birikim 48/68

koloji sorunu değil, bir toplu edim sorunu-
dur; kişisel değil, toplumsal bir yüklem-
dir. Öyle kelime oyunu filan değil bu. Toplum, bir
bakıma bireylerden oluşuyor elbet; toplumsal
olarak yanyana geliş tarzları birey birey yan-
yana geliş tarzlarına bakmaz da diyemeyiz;
çok sayıda bireyin belli bir biçimde düşün-
mesi, belli bir sınıf eylemine girişilebilmesi için
—mantık gereği bu— şart. Ama «sınıf» bir
«yığın insan»dan apayrı bir kavram, apayrı
bir olgu; uygulanan analiz yöntemlerinin de
ona göre değişik olması gerek.

Ne var ki, «ruhsala-toplumsal» analiz gele-
neği, aslında antropolojik olması gerekirken,
psikolojik bir yabancılaşma teorisine kapılan-
makla, bu ayrımlığı çiğnemiş oluyor. «Ruhsala-
toplumsal» analizcilerinin bu ayrımlığı unu-
tuvermiş olduklarına akıl ermiyor doğrusu. Sı-
nıfı önemce rütbe tenziline uğrattıklarını anım-
sayacak olursak, neden bu yolu tuttukları,
sanırım, daha iyi anlaşılacak. Modern kapi-
talist ülkelerde sınıf kavgası bıçaklarının kör-
leştiği gözleminden kalkarak, bu baylar, sı-
nıfların önemli olmadığı sonucunu çıkardılar
bundan ve böylece sınıf bilincini bir bireysel,
içsel süreçler sorunu haline getirerek, onu da
—ne sihirdir, ne keramet— şeyleştirmeye sı-
vandılar. «Ruhsala-toplumsal» yaklaşıma yö-
neltiğimiz bu eleştiri diyelim, doğru ve hak-
lı, iş bunla bitmiyor ama, somut kültür ana-
lizine vurulup sınıfta ve eleştirilen yak-
laşım karşılaştırıldığında, doyurucu sonuç-
lar verebilecek yeni bir çözüm yolu, yeni bir
seçenek getirmemiz de gerekli; bir eleştiri iş-
leminin sağlaması da böyle yapılabilir an-
cak. Antropolojik bir seçenek oluşturmak ise
hiç de kolay bir iş değil; bu yüzden ki üçün-
cü bölümde, sizlere sunacağımız şey, Gram-
sci'nin yazılarına dayanarak oluşturduğumuz
derme-çatma bir teori taslağı; olup olacağı
o. Umarız, daha önce yaptığımız eleştiri böy-
le bir çabaya dayanak sağlamış olsun.

— III —

Gramsci'den derlenen seçenek, birkez,
Gramsci'nin hayatı ve genel eserinin çerç-
vesi içine oturtulmalıdır. Gramsci İtalyan Ko-
münist Partisi'nin kurucularından biri, önem-
li bir işçi sınıfı önderi, 1928'de Mussolini ta-
rafından hapse atılınca kadar III. Enternas-
yonal'ın tartışmalarına katılmış bir kişi. 1929'
da yazmaya başladığı **Hapisane Not Defter-**

leri, övülesi öz egemenliğini, köklü bilgeliği-
ni, aynı zamanda da hapisliği süresince pra-
tik siyasadaki soyutlanmışlığını ve cezaevi
sansüründen nasıl sıyrılmaya çalıştığını yan-
sıtır. Mapusluğundan ötürü, 1930'lardaki yazı-
ları, 1920'ler ve öncesinde, Rus Devrimi olay-
ları sırasında, Avrupa'daki devrimci güçlerin
kabarıp foslaması döneminde ve uluslararası
sosyalist hareket içindeki reformist ve dev-
rimci kanatlar arasında yer alan o temelli böl-
ünme süreci içinde kazanmış olduğu tecrü-
belere dayanır çaresiz. Enternasyonal içinde,
Gramsci, genel olarak, Lenin'in tutumlarını
benimsemis, I. Dünya Savaşı sonunda bel-
iren devrimci «açılma»nın varlığını yadsıyan-
larla 1920 başarılarındaki karşı-devrimin pekiş-
mesinden sonra da devrimci bir ayaklanma-
nın eli kulağında olduğuna hâlâ inananlar
arasında orta bir yol tutmuştur.

Gramsci Lenin'in demokratik-merkeziyetçi
bir öncü partinin önemi üzerindeki ısrarını
paylaşır; örgüt sorunlarına ilişkin yazılarında
da bu fikri işler, genişletir, daha ileriye gö-
türür. Lenin öncü parti fikrini, her şeyden ön-
ce, o işçi sınıfı bilinci denen «öznel» soruna
bir çözüm yolu olarak ortaya atmıştı; böyle
bir örgüt biçimi, aksi halde sendika bilincinin
«ekonomist» düzeyinden öteye geçemeyecek
olan işçilere sosyalist bilinci getirebilmek için
gerekliydi. Gramsci, geniş katmanlarıyla İtal-
yan proletaryasının görece geriliğine ve özel-
likle sanayice gelişmemiş Güney İtalya'daki
sanayi-öncesi ve geçişsel sınıf ögelerine ba-
karak herhalde, merkeze bağlı örgütün ge-
rekliliğini görüşünden yana çıktı. Bütün yazı-
larına da, 1928'den önce Torino'da giriştiği
eylemlere de temellik eden başlıca kaygı, İtal-
yan işçi sınıfı arasında tutarlı ve ilerlemiş bir
bilincin yaratılmasıydı.

Gramsci bunalım dönemleriyle görece du-
rulma dönemlerindeki sınıf mücadelesi biçim-
lerini birbirinden ayırdeder, hattâ bunu vur-
gulamak için «hareket savaşı», «siper sava-
şı» gibi askerî terimler kullanır. Bunalım dö-
nemlerinde, örneğin harp sırasında olduğu
gibi, kapitalist düzeni hemen devirme ihtima-
linin büyüdüğü evrelerde, mücadele, ayaklan-
ma, silahlı çatışma, topraklara ve kurumlara
elkoyma biçimlerine bürünür. Bu gibi bun-
alım dönemlerinin arasında ise, mücadele top-
lumsal egemenlik için çekişmelerde kendini
gösterir. Burjuvazi, bu olağan dönemlerde

toplumun çoğunluğunca kendisine tanınan si-
yasal, kültürel ve ideolojik haklılığa, yasallı-
ğa dayanarak hüküm sürer. Bu yasallık ku-
rumların, kaynakların, kısacası bütün biçim-
leriyle —eğitim sistemi, iş dağılımı, din, sa-
nat vb.— devletin sistemli denetiminden ya-
pısal olarak güç ve yürürlük kazanmaktadır;
daha sonraki kaçınılmaz, ama önceden kes-
tirmedeğimiz bunalım dönemine hazırlanmak
için, işçi sınıfı muhalefetinin güçleri, burjuva
etkinliğini elden geldiğince çeşitli noktalarda
göğüsleyerek, en azından seçenekler ortaya
koyarak, o ayarda sistemli bir siyasal, kültü-
rel siper savaşına girişmelidir. Bir sınıfın top-
lumsal egemenliğe yetkinliği ölçüsü, çapraşık
bir toplumun çeşitli cüzlerinin tümünü yönet-
me yeteneğidir. Burjuvazi bunun üstesinden
gelerek sultasını sürdürmektedir; işçi sınıfı
da, siyasal örgütlerinin aracılığıyla, iktidara edi-
miyle el koymadan önce, bu yeteneğe sahip
olduğunu ispatlayarak tezini dosta düşmana
kabul ettirmelidir.

Burjuvazi, Gramsci'ye göre, kapitalizmin
sonraki aşamalarında, hem ideolojik, hem iş-
levsel sorumluluklarla donanmış yeni bir ay-
dınlar katmanı yaratarak egemenliğini sür-
dürmüştür. Gramsci iki çeşide ayırıyor aydın-
ları: Bir, görünürde başına buyruk, bağımsız,
sınıf-benzeri bir gurup oluşturan «geleneksel»
aydınlar var —feylesoflar, bilginler, tanrıbi-
limciler, siyasa teorisyenleri, sanatçılar fi-
lan—; bir de, fikirler ve ideolojiler üretmekle
kalmayıp, aynı zamanda toplumsal kurumlar-
ın yönetiminde işlevsel görevler yüklenen ve
burjuvaziyle onun kurumlarına daha doğru-
dan doğruya bağlı «organik» aydınlar. Bu
ikinci grup, üst-düzey devlet görevlilerini,
sanayi işletmecilerini, teknisyenleri, hukuk
ve maliye uzmanlarını ve kültür örgütçülerini
içine alıyor. Gramsci bu katmanın sınırlarını
kesinlikle belirlemiş değil; elbet büyük serma-
ye sahiplerini, başlıca devlet önderlerini kap-
sıyor, özel ve kamusal bürokrasilerin orta
saflarına kadar uzanıyor, ama galiba kalem
efendilerini, laboratuvar (deneylik) teknisle-
rini, devlet görevlilerin çoğunu ve kolalı-ya-
kalı işçilerin hemen tümünü dışarda bırakıyor.
Bunda ölçüt, özgül bir hiyerarşi içindeki ge-
lirleri ya da mevkileri değil, daha çok, gör-
dükleri işlev.

Gramsci'nin anlayışında, «aydın» kelimesi
zihinsel edimi mimliyor; «okumuşluk»la, «iyi-

yetmişlik»le, ya da «parlak kişilik»le eş an-
lamı değil:

«Demek oluyor ki, bütün insanlar aydın;
ama bütün insanlar toplum içinde ay-
dın işlevi görmüyorlar. Aydınlarla gayri-
aydınlar arasında bir ayırım gözettiğimiz-
de, sırf meslekten ve «profesyonel» de-
diğimiz aydın kategorisinin o andaki
toplumsal işlevine atıfta bulunuyoruz
aslında, yani özgül uğraşlarının almış
olduğu yönü düşünüyoruz; entelektüel
yetkinleşmeye mi, yoksa kassal-sinirsel
çabaya mı ağırlık veriyor, ona bakıyo-
ruz.»

Burjuvazinin organik aydınları için özgül
tanımlama ölçütü, sözkonusu entelektüel edi-
min bir bütün olarak sınıfın işlerini çekip çe-
virmeye mi, yoksa dar, kişisel ve özel çıkarı-
mı yönelik oluşu. Bu organik aydınlar bir sı-
nıfın egemenliğini sürdürmeye yardım ettik-
lerinin bilincinde olsunlar, olmasınlar, önemi
yok; yeter ki, gösterdikleri zihinsel çaba sis-
temli toplumsal hegemonyanın, sultanın çe-
şitli facetalarına düzen vermede canalcı iş-
levini yerine getirsin. Geleneksel aydınlar da
toplumsal işlevlere yararlar ve edimleri sınıf
içeriği bakımından analize vurulabilir, ama
düşünceleri, kaygıları burjuva toplumu kurum-
larının içinde pratik uygulamaya doğrudan
doğruya ve hazırandan yönelik değildir.

İşçi sınıfı, burjuva sultasına karşı kültürel
siper-savaşı verirken, elbet geleneksel aydın-
ların ittifakını sağlamaya bakacaktır, ama on-
dan önce, zihinsel erklerini sınıfının işlerini
çekip çevirmeye adanmış olan kendine özgü
bir organik aydın katmanını yetiştirmeye aba-
nacaktır. Bu, sendika ve siyasa eylemlerini
içerecek elbet, zaten Gramsci de öncü parti-
yi işçi sınıfından olan organik aydınların or-
taklaşa örgütü belliyor. Çeşitli toplumsal
gruplaşmalardan, hele hele küçük burjuvazi-
le köylüler arasından her tür aydının devşi-
rilebileceğini de belirtiyor, ama proletaryanın
organik aydınları işçi sınıfının kurumlarına
ve günlük hayatına dalmış, gömülmüş olma-
lıdır, diyor. Gerçi Gramsci organik aydınların
(ister burjuva, ister işçi sınıfı için olsun) oy-
nayacağı özgül roller üzerinde uzunboylu dur-
muş değildir, ne de bu görüşün sendika edi-
mi ve tam siyasa dışındaki alanlara nasıl uy-
gulanacağını somut ayrıntılarıyla tartışmıştır,

ama yaptığı tanımlamanın işçi sınıfı kültürü denen alanı da içine alacağı rahatça varsayılabilir. Madem burjuva sultanının gücü, egemenliği altındaki bütün toplumsal hayat biçimlerini örgütlemiş oluşuna dayanıyor, o halde proletaryanın alternatif ve potansiyel sultasını da o kerte geniş kapsamlı olmalıdır.

Gramsci'nin organik aydın kavramını böyle enine boyuna açıklamaya çalıştıysak, sınıf bilincinin belirleyicilerini antropolojik açıdan görmemize elverdiği için. Burjuva sultanı, gerçekliğin sistemli olarak çarpıtılmasına, bilgilerin, verilerin saptırılmasına ya da bastırılmasına ve aldatmacalar yaratılmasına yol açıyor; hem fikirler, hem de kurumlar planında yürütülüyor bu iş; böylece proletaryanın bilinci güme getiriliyor ve iğdiş ediliyor. Gerçeklik yalan-yanlış, akıl-dışı, şeyleştirilmiş ve budanmış olarak sunuluyor, sistemli-mistemli hem de, ama topluma sunulan ondan başka bir gerçeklik yok ki ortada. Öte yandan, Frankfurt teorisyenlerinin de açık-seçik ortaya koydukları üzere, gerçekliğin sulta tarafından böyle çarpıtılması süreci, çağdaş Amerikan kapitalizmde, 19. yüzyıl sosyalist düşünürlerinin akıllarına bile getiremeyecekleri kadar yaygın, ince ve ustaca.

Bu aşırı yabancılaşma konumu içinde, proletaryanın «sunulan»ın ötesini görebilmesi elindeki toplumsal imkânlara bağlı. Gramsci'ye göre, bunların en önemlilerinden biri, proletaryanın bir organik aydın katmanını oluşturabilmesi. Proletarya akıl-dışı sistemin ötesini görmesine (öbür imkânlarla birlikte elbet) elverecek olan bu imkândan yoksun kaldıkça, elindeki imkânlara göre tepki göstermesini de, istemeye istemeye de olsa, doğal karşılamamız gerekiyor. Sendika bilincinin, reformist siyasal partileri destekleyişinin, tüketiciliğe kapılanışının, din kaçamağının, bireysel hazcılığa kapılışının nedeni de bu zaten. Böyle bir hazcılığı ruhsal sapıklığa yormanın âlemi yok; bunu, böyle gelmiş-böyle gidecekmiş gibi görünen bir toplumsal düzen içinde, gününü gün etme hevesine bağlamak daha doğru, daha yerinde.

Birey birey işçiler için de, işçi kümeleri için de, birleştirici tecrübelerden yoksun kaldıkları, bu yüzden de bir sınıfa dönüşmeleri önlenmediği sürece, bütün bu tür tutumlar, bu tepeden inme, bu şeyleştirilmiş çevreyle başa çıkabilmek üzere başvurdukları birtakım ça-

relere gözüyle görülmeli. Bilinçsiz bir işçi sınıfının karşısına yeni bir dizi fikir seçeneği çıkarmakla, yani önelere, istediği kadar doğru olsun, bir analiz ya da bir reçete fırlatıp atmakla, burjuva sultanının o koskoca kâşanesinin yıkılacağı yok; ilkin, bu sulta şu ya da bu fikir dizisinden değil, bir hayat tecrübesi bütününden kurulmuş. **Sınıf-çapında bir yıkıma uğratılacaksa, sınıf-çapında bir havsala değişmesi sürecine geçilmesi gerek;** hem de soyutta değil, günlük hayatın orta göbeğine oturmuş bir havsala değişmesi olacak bu. Önderliği küçümsüyoruz sanılmasın ama, öyle cin-fikirli birkaç önder yetiştirmekle de bitmiyor bu iş, sınıf içinde bilincin hem eylem, hem düşünce bakımından boy atmasını kolaylaştıracak geniş bir toplumsal katmanın oluşturulması gerek.

Böyle bir organik aydınlar katmanı, burjuva sultanının dayattığı tezler ve tercihlerle proletarya bilinci arasında canalcı bir geçit hizmeti görecektir. Böyle bir katman, bütünleşmiş olduğu sınıfın denemelerini üstlenerek, gözbağcılıkları eyleyip ayıklayarak, yığın analizini keskinleştirerek ve bu verileri daha gelişkin bir biçimde yeniden verileştirerek, karşıt bir dünya görüşünün ortaya çıkmasına elverecektir. Böylece denemeler genelleştirilecek, yeni konular kavranacak, yeni stratejiler oluşturulup uygulanacaktır. Bireysel bir gözlem değil, tekmil işçi sınıfının yapısal koşulu olan yabancılaşmaya ancak sınıfsal eylemle karşı konabilir. Bu karşı koymaya hazırlık, görev bilincinin gelişimi ve değişim ihtimalini kavrayış ise, hep, aynı derecede güçlü bir yapılar dizini oluşturmayı gerektirir.

«Ruhsala-toplumsal» bilinç anlayışı bireysel, zihinsel imkânlara dayanır, bu anlattığımız görüş ise sınıf imkânları üzerine oturur. İki, sultacı düzenin, bilinçdışıyla baskıcı toplum arasında bir uyum yaratarak, bireyin içine işlediğini iddia eder. Nefsin bir zamanlar başbaşa bir özgürlük ve özerklik bölgesi olan iç âlemi yeterince korunmadığı için, bu direnç kaynağı hazırlıktan bir başeğme kaynağına dönüşmüştür. Gramsci'nin önerdiği seçenek ise korunma ve direnç mekanizmasını toplumsal yuvasına oturtur, özgürlükle özerkliği sınıfın üyelerince denetlenen ve düzenlenen «bir kurtarılmış bölge» edimi ve niteliği içinde ölçer, biçer. Umarım anlatabilmişimdir, bu iki yaklaşım birbirine taban taba-

Birikim 48/72

na aykırı. Bunları iki teorik sistem olarak kıyaslamakla, birinin öbürüne üstün olduğu yargısına varamayız; doğru olup olmadıklarını ampirik örnekleri inceleyerek sınamak gerek. Yine de, Gramsci analizinde kullanılan toplumsal kategorilerin «sınıf bilinci» denen toplumsal olguya çok daha uygulanımlı olduğunu göstermeye dilimin döndüğünce çalıştım.

Gramsci görüşünün iki bakımdan üstünlüğü var, «ruhsala-toplumsal» görüşü açıklamaya geçmeden önce, onları anlatalım. «Ruhsala-toplumsal» görüşün işçi-sınıfı kültürü üzerindeki tarih araştırmalarında somutlandırılması güç; o pek revaçta olan «ruhsala-tarih» alanında gösterilen marifetlerin metodolojik kofluğu ise göz korkutucu. Daha da önemlisi, ruhsala-toplumsal görüşün uzançları soluksuz, ondan çıkarılabilecek dersler ise devede kulak. Kapitalist toplumun akıl dışılıkları işçi sınıfından olanların zihinlerini işlemez hale getirecek kadar bireylerin içine işlemişlerse eğer, o zaman örgüt için başarılı bir strateji çizme imkânı da ortadan silinip gitmiş oluyor. Marcuse de, **Kurtuluş Üzerine Dene-**me'de, devrim umutlarının bundan böyle işçi sınıfı dışındaki toplumsal öbeklere, yeni duyarlılığa, yani öğrencilerle uluslararası orta-sınıf gençliğinde odaklaşan Büyük Reddiye'ye bağlanması gerektiğini öne sürerek, bunu, dolaylı olarak da olsa, kabul ediyor. Gramsci'nin çok sayıda organik aydınların varlığına ya da yokluğuna tanıdığı büyük önem, deneysel çalışmalarda daha kolay doğrulanıyor; bir kere, o temel «sınıf» kavramını safdışı etmiyor, sonra da yaygın bir sınıf bilinci yaratmaya uğraşanlara en azından genel bir hedef çiziyor.

Bu Gramscivari analiz çizgisini izledikçe, gelişkin kapitalist ülkelerde proletaryanın, özellikle de Amerikan işçi sınıfının neden her zaman sınıf bilincine yaraşır biçimde davranmadığı sorusu, bunların neden hatırı-sayılr bir organik aydın katmanı yaratmadığı ve geliştirmede sorusuna dönüşüyor. Soru böyle konulduktan ise, siyasaya uyanık tarih araştırmalarına yeni boyutlar kazandırılmış oluyor; böylece sade işçi-sınıfı kültürünün içeriğine değil, işlevine de ulaşma yolu açılıyor, kültürel olguyu siyasal olguya çevirme imkânı beliriyor, sonra da halk kültürünün kapitalist yoldan ticarileştirilmesi sürecinin etkile-

rini daha iyi kavrama fırsatını ele geçirmiş oluyoruz.

— IV —

Bu kavram seçeneğinin sunuluşu, korkarım, buraya kadar, hayli soyut ve girift oldu; özgül bir kültür deneminin somut incelenişine uygulanacak olursa, daha bir açığa çıkar, yararlılık derecesi de daha kolay sınanabilir. Aktenli köylük musikisinin toplumsal tarihçesi üzerine aşağıda verilen kısa açıklama, henüz bütünlenmemiş bir çalışmanın ürünü ve bize şu anda hem akla, hem ele yatkın gelen bir varsayıma dayanıyor. Halk musikisinin «Nashville Sesi» denen metaya dönüşümüyle organik aydın niteliğini yitirisi üzerindeki temel tez, kültür alanında meta ilişkilerinin niteliği, 20. yüzyılda Güney'in sanayileşmesi biçimi, eşzamanlı proleterleşmenin zoraki yapısı, pazara-yönelik halkça kültürün cinselci ve ırkçı yanları açıkça pekiştirisi gibi bazı odaksal kavramlarla da içiçe. Organik aydın niteliğinin yozlaşması bu önemli fikirlerin geniş kapsamlı bir açıklamaya doğru birleştirilmesine elverici temel öge.

19. yüzyıl sonundan başlayarak, 1930'lara kadar, Güney'in aktenli alt-sınıfı, giderek proleterleşme yönünde baskılar altına düşen, çoğunlukla kırsal ve tarımsal bir nüfustu. Bu nüfusun sınıfsal durumundaki itici güç, dinamik ise, nafaka çiftçiliğinden ya da ufak-çapta ticarî çiftçilikten —yani şu ya da bu ölçüde bir öz-yeterlikten— kiracılığa, ortaklığa ve doğrudan tarımsal gündelikçiliğe sürüklendi. 20. yüzyılın başlarında, bu nüfus için «sanayi-öncesi proletarya» denebilirdi. «Folk =halk» biçimindeki bu köylük musikisinin dinleyici yığınlarını bu ahali oluşturmaktaydı. İşin ilginç, bu gelenek içindeki en büyük musiki yaratıcılığı kaynakları —yani The Blue Ridge Mountains, The Cumberland, the Smokies gibi bölgeler— proleterleşme sürecinden en fazla soyutlanmış bölgelerdi; nüfusun bu bölümü alabildiğine yoksul olmasına karşın, henüz kiracılığa boğulmamıştı, ufak-çapta çiftçilikle geçimini sağlıyordu, dolayısıyla kırsal alt-sınıf arasında en sağlam, en tutarlı kesiti oluşturuyordu. Musiki kültürü, elbet, bütün Güney'e, silme, açılıp saçılmıştı; musiki türü bakımından da Anglo-Amerikan türkü ve üsluplarının alabildiğine kaynaşmışlığına dayanıyordu. Üstelik bu kültür,

Birikim 48/73

daha çok, amatörce ve katılcı bir kültürdü; icracı ile dinleyici arasında keskin bir ayrıcı çizgi yoktu; çalgıcıların, türkücülerin çoğu ekmeklerini musikiden değil, bütün ora halkı gibi, çiftçilikten çıkarıyordu.

Usta türkücüler, çalgıcılar (ki kemancıydı çoğu, banco ile gitar daha sonraki icatlar) buldukları yörede seviliyor, sayılıyor ve yetenekleri günlük hayata sıkıca bağlı bir kültür biçimine oturmuş olduğu için de baş üstünde tutuluyorlardı. Bu sınıf içindeki o iki geniş organik aydın grubunun birini oluşturuyorlardı, öbür grup karışık-ismi-fail papazlardı, tabii. Halk geleneğini yaratan, değiştiren, yürüten halk türkücülerinin, çalgıcılarının eğlendirmeden öte birtakım işlevleri vardı: Yerel ve ulusal olayları (sade cinayetleri, kırpataklamalarını değil, ürün fiyatlarını, Başkanlara yapılan suikastları, işçi Yasağını filan) anlatarak, türkü içinde yorumlayarak bir çeşit gazetecilik işlevini görürlerdi; işbaşında ve işle ilgili kutlamalarda çalıp söyleyerek yapılan işi anlamlandırıyorlardı, hasat ve harman zamanlarında örneğin; vaftiz törenlerinde, düğünlerde, kilise âyinlerinde icra-i sanat ederek dinî hayata çeşni katarlardı; çeşitli siyasal toplantılarda okunan ilâhileri, türkülerini yöneterek havayı canlandırıyorlardı. Musikiyle günlük hayat arasındaki bu işlevsel bağlar ve icracılar ile dinleyiciler arasındaki yakın ilişki iki yanlı bir siyasal bütünlük oluştururdu. Musikinin içeriği, sınıf deneminin süzülüp damıtılmış, keskinleştirilmiş ve derken —yerel bir topluluk çerçevesi içinde— tümüyle sınıfa yeniden aktarılan yaratıcı ve birleşimsel bir özüydü. Musiki kültürünün katılcı özelliği, herkeste bir birlik duygusu uyandırıyor, türkücülerin, çalgıcıların öncülüğüyle hayat dokusunun hiç değilse bazı ilmiklerini biçimleyen bir topluluk bilinci doğuruyordu.

Önemli olan şey, hem sınıfa haşır-neşir olan, hem de Gramsci'nin deyişiyle —«toplum içinde aydın görevi gören» türkücülerle çalgıcıların **yapısal konumu** idi. Bu yapısal yüklem musikinin kendisini de etkiliyor, teknik yanlarına bile söz geçiriyordu. Onun içindir ki, musikiciler seyirlik oyunlardan ezgiler aktarmış olsunlar, olmasınlar, Britanya Adaları'ndan gelme balad geleneğine uysunlar uymasınlar (bu analiz bakımından), hiç farketmez. Bu anlamda «özgünlük» türkünün çağına değil, içinde vücut bulduğu musiki kül-

türünün toplumsal ilişkilerine bakıyor. Musikiyi oluşturan toplumsal ilişkiler temelde sınıfın denetimi altında kaldıkça, yeni malzeme ve tekniklerin eklenebilmesiyle «burjuvalaştırılmış» olma sözkonusu değil.

Güney'in halk musikicileri devrimci bir sınıfın öncüleri sayılamaz elbet. Tarımsal bir proletaryanın kentsel-endüstriyel hayat ve sınıfsal ilişkileri ağına takılmış bir toplum içindeki hayat konumu, hepsinden gelişkin ve modern siyasal edime yatkın değil. Bu dönemde Güney proletaryası içinden doğmuş en zorlu ve en dile-gelmiş grup olan Populistler, halkçılar bu yüzden yenilgiye uğramışlardır; ideolojileri uygunsuz ya da gerici diye değil, kapitalist bir sanayi toplumunda iktidar için meydan okumaya yetkin bir sınıfı temsil etmedikleri içindir ki, doğrudan baskı, siyasal kumkuma ve ırkçı ayak-oyunlarıyla sırtı yere getirildiler. Benim demem de o: Halk musikicileri devrimci değillerdi elbet, ama siyasal alanda etkinlikle ve başarıyla boy gösterecek bir sınıfın parçası olma fırsatını henüz ele geçiremedikleri bir çağda, bu sanayi-öncesi toplumun önemli bir «beyin» katmanıydılar. Bu «olgunlaşmamış ve toy» sınıf ögesinin hayat-konumunu organik bir biçimde yansıttıkları için de, bu dönemin musikisinde dile getirilen «çizgi» hiç de öyle her zaman tutarlı ve ilerici değildi. Elde kalan türkü birikimi içinde, sade mahkeme kararlarına, şeriflerin davranışlarına, tüccarların, bankerlerin dala-verelerine karşı atıp tutmalar, zengine karşı yoksuldan yana çıkışlar değil, aynı zamanda ırk konusundaki sapmalar, kafa karışıklıkları, dinî kaçaklık ve aşırı bölgecilik gibi olumsuz yanlar da yer almaktaydı. Güney'in aktentli halk musikisi, devrimci bir sınıfın siyasasını değil, bir sınıfın konumunu ve buna karşı duyduğu öfkeyi dile getiriyordu. Bu, ne musikicilerin, ne de musikinin kabahatiydi; kusura, o sınıfın zaafındaydı.

Mantık sırasına göre bundan sonra sorulacak soru şu: Tümüyle bu sınıf sanayi kapitalizminin sultasına daha doğrudan ve büsbütün gömüldükte, bu organik aydınlarla onlara ait musikin işlevine ne oldu acep? 1930'lardaki buhran Güney'de ufak-çaplı tarımı nerdeyse sildi süpürdü ve hem para, hem siyasa-babaları Güney'in aktentli (ve siyahî) sanayi-öncesi proletaryasının Amerikan toplumunun ana-damarına, yani endüstriyel ücret-

Birikim 48/74

li-emeğe dahil edilmesi zamanının geldiğini gördüler. Bu karar, Roosevelt'in ekonomi planlamacılarınca yürürlüğe konulan politikalarda ayan-beyan. Ekonomik buhranın tekrarı önlemek üzere düşünülen temel strateji Amerikan ekonomisinin yayılımıydı, ama bu, sadece emperyalist atılımlarla değil, aynı zamanda çok sayıda yeni işçinin merkezi üretim ve tüketim kalıbına sokulmasıyla gerçekleşecekti. Bu kararın uygulanması içinse 1930'lardan 50'lerin başlarına kadar, yaklaşık on milyon kişinin, beyazı, siyahı ve çoluk-çocuğuyla yerinden yurdundan sökülüp Güney'in kırsal alanlarından güney, kuzey ve batı kentlerinin sanayi ve hizmet uğraşlarına sürülmesi zorunluğu doğdu. Yirmi-otuz yıl önceden zaten, bu yönde ağır, ama teklemes bir akım başlamıştı; İç Harp'ten bu yana ufak çaplı güney tarımı genelde kazanç getirmez olmuştu; 1920'lere gelindiğinde, Güney'de dışa göç ve sanayileşme başlamıştı. Buhran'dan sonraki hareket ise çok daha hızlıydı, düzenliydi ve toplumsal bakımdan kesin sonuçlu.

Bu sınıf değişiminin ilk aşamaları, hem toplumsal, hem de müziksel bakımdan bir geçiş konumu ortaya çıkardı. Madenlere, fabrikalara giren ilk aktentli güney işçileri, yanları sıra musikilerini de getirdiler. Ta o zamandan, radyo ve gramfon köylük musikisini ticarî yörüngeye sokmaya başladı, üslupları ve türkülerini karmaştırdı, giderek musikinin katılcı özelliğini eritti gitti. Ticarileşme yaygınlaştıkça, «işlevsel» türkücülükle «profesyonel» türkücülük arasında başlayan ayrılık büsbütün derinleşti, günlük hayatın çerçevesi içinde türkü okuyanlarla o dar eğlendiricilik çerçevesi içinde, konserlerde, şenliklerde, para için şarkı söyleyenler arasındaki uçurum büyüdükçe büyüdü. Özgül musiki —yani sınıf-denetimli musiki— kendini yeni koşullara uydurarak, yaşıyordu hâlâ. 20'lerin, 30'ların musikisi maden ve fabrika türküleriyile, aylıklık ezgileriyle ve düştükçe düşen ürün fiyatlarına karşı inlemelerle doluydu. Bu türkü türü, halk türkücülerinin «gazeteci» işlevlerinin devamıydı, kimi alaycı, kimi gözükara yerici.

Daha da önemlisi, türkücüler grev eylemlerinde, sade icracı değil, önder olarak da yer alıyorlardı: Aunt Molly Jackson ile Sarah Ogan

Gunning, Kentucky madenli grevlerinde, Ella May Wiggins ise Gastonia dokumacı grevinde önderlik ederek, hele Ella grev bastırıldığı sıra şehit düşerek, bu yolda herkese örnek olmuşlardı. Bu türkücüler, sade kullandıkları malzemenin güncelliğini koruyarak değil, aynı zamanda musikiyle günlük hayatın öbür yanları arasındaki ilintileri canlı tutarak, bir yandan da sendikalaşmanın ekonomik ve siyasal konumu içinde yeni ve modern işlevler geliştirerek, organik aydınlar olarak kendilerine düşen rolü sürdürüyorlardı. Woody Guthrie de böyle bir ortamdaki gelmiş, Oklahama'da bir petrol furyası içinde büyümüş, aylıklığa vurup iş, gezip tozmuş, New York radikalleriyle Komünist Partisi ile ilişki kurmadan önce daha siyasal bir uyanıklık edinmişti. Bu tür insanların varlığı ve halk musikisi kültürünün toplumsal ilişkileriyle sanayileşmenin en azından ilk evrelerine kadar sürmüş olması, daha sonra olup bitenin kaçınılmaz bir süreç olmadığını göstermektedir.

Halk yığınlarının kırsal Güney'den ekonomik ve nüfussal dışarı akını, burada sadetici olan bellibaşlı iki gelişimi kırbaçlamıştır. Bir, endüstriyel emek-gücüne yeni ögelerin katılması tulumlu işçi-sınıfı arasında ırksal bir katlaşmaya yol açmıştır. Pek şematik oluyor belki ama, kabataslak deyip anlatalım, aktentli göçmenler, daha çok, kömür sanayinin vasıflı ve yarı-vasıflı işçi yığınları arasına katılmışlardır; örneğin, 1930'lardan 1950'lere kadar da yeni güney göçmenleri Detroit otomobil sanayinde ve Ohio lastik sanayinde işçi tarımının epey bir bölümünü, kimi dönemlerde de hemen yarısını oluşturmuştur. Güney'den o akın içinde gelen siyahî göçmenler ise II. Dünya Savaşı arifesindeki sanayi seferberliği kavgasında toplaşmışlar, aktentlilerin çok daha altında bir düzeyde, vasıfsız sanayi işlerinde ve hizmet kesimlerinde düşük gündeliklerle dolanıp durmuşlardır. Bu katlaşmanın birçok toplumsal uzançları olmuştur elbet, ama bizim için bu gelişimin önemi, aktentli ve siyahî halk musikin pazarlanmasındaki ırk ayrımına toplumsal bir temel sağla-yışıdır. İkincisi de, aktentli güney göçmenlerinin fabrika sıkısına, montaj kayışının çilesine kolay-beri uyamayıp, Ortabatı'da, hem de Güney'de işçi hareketinin harbi saflarına dolmuş olmalarıdır. Burjuva sultasının dirliği bakımından, bu göçmenler püsküllü bir

Birikim 48/75

belâ kesilmişler, yola getirilmeleri de hayli güç olmuştur.

Kendi musiki kültürlerinin toplumsal ilişkilerini koruma yetkinlikleri bu konum içinde yararlı olabilirdi elbet, ama meta kültürüne bağımlı toplumsal ilişkilerin müdahalesi tam bu yıllarda, kabaca 1940'dan 1955'e kadar yapıldığını yapmıştı. Başlıca plak kumpanyaları, New York'daki merkezlerinden, daha önce bazı «hillbilly» (dağlı) türü türkû malzemesi ile işe girişip, pazarı tümünden köylük musikiyle adeta işgal etmişlerdi. Nashville savaştan hemen sonra bu sanayi için bir başkente dönüşmüş, yeni plak stüdyoları dikmek için paralar yağdırılmış, musiki yayını firmaları avuç içine alınmış, sade Güney'de değil, bütün ülkede reklam kampanyalarına girişilmiş, konser turleri düzenlenmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında sürüsüne bereket erat, Silâhlı Kuvvetler Radyo şebekesinin hiçdurma köylük musikisi yayınlaması yüzünden bu tür musikinin tiryakisi olmuştur zaten.

Köylük musikisiyle pop musikisi arasındaki mesafe «köylük-popu» diye tanınan türle kapatılıp, köprülenmiş ve hem Eddy Arnold, Jim Reeves gibi köylük musikicileri, hem de Dean Martin, Dinah Shore gibi pop şarkıcıları için yeni dinleyici yığınları denkleştirilmişti. Bu yayılımın babası vergili bir şarkı-yazarı ve icracısı olan Hank Williams'dı. 1953 yılbaşında, fazla alkolden ve haptan 29 yaşında öldüğünde yer yerinden oynadıydı... Ayrıca 40'larda köylük musikisinde elektrikli enstrümanların benimsenişi de, yerel musiki geleneğinin büsbütün yeknesaklaşmasına yol açtı. Pazarın gitgide büyüüşü köylük musikisini, bütün çeşitli biçimleri ve devşirmeleriyle aktenli Amerikan işçi sınıfının başlıca musiki kaynağı haline getirdi.

Siyasal açıdan, köylük musikisinin ticarileştirilişi, Amerikan işçi sınıfınca organik bir aydınlar katmanı oluşturulmasını önleyen birçok mekanizmadan biri sayılsa yeridir. Tüccar köylük türkücülerini, çalgıcıları, o sınıftan kopmuş olduklarına göre, o sınıfın organik aydınları da olamazlar elbet. Aslında bu, bolluk içinde bambaşka bir hayat sürdürüşlerinden ötürü de değil, ne de içinden çıktıkları ve şimdi de pazarında at koşturdukları sınıf karşısındaki öznel davranışlarının değişmesi yüzünden; nedeni bunun onlarla dinleyicileri arasındaki yapısal setler. Bu setler, halk musi-

kicisiyle sanayi-öncesi proletarya arasında eskiden varolan ve genelde organik aydınların oynadığı role ana özelliğini kazandıran iki yöllü iletişimi köstekliyor. Ticarileşme, musiki üretimine işbölümünü dayatıyor, şarkı yazarını, icracıyı, düzenleyiciyi, teknisyeni, reklamcıyı, dağıtıcıyı işletmeciyi tüm işlevleriyle birbirinden ayırıyor. Musiki sanayii, örneğin mutfak levazimatı sanayiinde olduğu gibi, kârı azamiye çıkarmak için çalışıyor, bu dinamik, itici güç de, plak simsarlarının herhangi bir tertibine, oyununa ihtiyaç kalmaksızın, «klişe» musikisine kapıları açıyor. Bu klişe niteliği, üstelik, musikinin üretimine karışan bireylerin tümünün yaratıcı özerkliğini kısıttığı gibi, dinleyicilerin de bu misikiye karşı entelektüel bir tepki göstermeleri imkânını alabilmesine sınırlandırıyor.

Burada öncelikle sözkonusu olan şey, yığınlara yönelik üretim ve dağıtımdan çok, kapitalist ticarileşme. Sanayiin, ve kendi köşelerinde uğraşan yazarlarla icracıların pazar yönelimi, lirik içeriği (hattâ musiki üslubunu) elden geldiğince ortak paydaya kısıtılarak, ve halk musikisine entelektüel canlılığını ve içeriğini kazandıran tartışmalı, konusal ve yerel atıfları ortadan kaldırarak, en geniş dinleyici yığınına çelme amacı. Satış bakımından türkû ne kadar soyut olursa, o kadar iyi, ve sanırım, modern köylük musikisine soyutlukta çıkacak pek az şey vardır hayatımızda. Modern köylük musikisinin lirik içeriği, baştan aşağı, «kişisel hayat»a yönelik aşk, karşılıksız aşk, esrik aşk, boşanma, zina, yalnızlık filan. Eski aktenli köylük musikisi de kişisel hayatı ele alırdı elbet, ama bunun yanısıra toplumu da işlerdi iş türkûleri, uğraş türkûleri, toprak ezgileri, siyasal yergiler hep meydana işte... Modern köylük musikisinde yer alan aşk türkûleri kişisel bir deyiş izlenimi yaratıyor, oysa hücrenel ailenin önemi üzerine genellemece bir demeci ileten soyut duygusallıklardan başka bir şey değiller.

Pazar yönelimi, ayrıca, belirli halk musikisi türleri için ayrı ve sağlam dinleyici yığınları yaratma zorunu koşuyor. Nasıl General Motors değişik müşterilerin gözüne değişik modeller dayayarak daha çok araba satabiliyorsa, musiki sanayii de, yaşlılarla gençler, alâmelerle ümmîler ve özellikle aktenlilerle siyahiler arasında ayrılık güderek daha çok konser bileti, daha çok plak, daha çok radyo

Birikim 48/76

reklamı satıyor. Piyasaya değişik halk musikileri öne sürülmesi, ne ırk ayrılığının temel bir nedeni, ne de yansıması onun, sırf ayrılığı pekiştirmek için yapılıyor bu. Köylük musikisinin silme aktenli niteliği herkesce malûm zaten, açıktan ırkçı türkûlere gerek yok ki bunun için, başlıca siyasal yıkıcılığı da bundan ileri geliyor galiba. Yapısındaki bu ırkçı özellik dolayısıyla değil mi, güneyli politikacıların o kadar işine geliyor ve Richard Nixon'u coşturdukça coşturuyor!..

Öte yandan ticarileşme yüzünden uzmanlaşmaya kültürün katılıcı yanını öldüren bir tutkuyla belbağlanıldı. Doğru, köylük yıldızlarının sesleri daha iyi eğitilmiş, teknikçe çok daha gelişkin çalgıcılar var ortada, ellerindeki aletlerin üstünlüklerine de diyecek yok. Ama bu arada toplumsal ilişkiler silbaştan değişiyor, bir avuç ustayla, yıldızla koskocaman, ama biçare ve edilgen bir dinleyici yığını arasında korkutucu bir uçurum açılıyor. Profesyonel icracıların «üstün» niteliği amatörlerin cesaretini kırıyor, kendi köşesinde çalgı çalacak, türkû söyleyecek olanları ürkütüyor, az çok yeteneği olanlar da ya ticarî olanı deniyorlar, ya da halkça ortamda kendilerini gösterecek yerde tıkanıp gidiyorlar. Böylece ticarî kültür egemenliği yeni organik aydınların yetişmesini önüyor. Söylenen, çalınan musikiye katılamamazlık ve musiki kültürü üzerinde hiçbir denetim hakkı kalmayıp, dinleyicide canlılık, sorumluluk duygusu bırakmıyor, derken bir kurum daha hayat alanından çekilmiş, denemelerin bir parçası daha şeyleştirilmiş oluyor.

Gramsci'ye bakarsanız, böyle bir organik aydınlar katmanının güme gidışı, işçi sınıfının bu kesimi için siyasal bir yenilgi demek. Sorun, sade önder potansiyeli taşıyan şu ya da bu kadar aydının sayıca kayıpla bitmiyor, günlük hayatın önemli bir parçası siyasaca kullanılabilir denem alanından çekip alınıyor. Denemle bilinç arasında sınıfın içinden gelip sınıfın içinde kalan bir aydınlar katmanının değil, musiki sanayiinin yerleştiği aracılık konumunda sezgiye, bileşime, genellemeye ve sınıf mücadelesinde önemli bir kaynak sağlayacak olan eğitime yer yok.

İsterseniz, geriye gidelim şimdi de, böyle bir şeyin olmasına nasıl elverişli, ona bir bakalım! Zorlama bir prolaterleştirmeye karşı doğuşun bir sınıf nasıl oluyor da elindeki si-

lahlardan birini bırakıyor? Cevabın bir parçası şu: Toplum içinde kendi adına etkin biçimde hareket yeteneğinden yoksun bir sınıf olarak, sanayi-öncesi proletarya hiçbir şeye doğru dürüst asılamayacaktır ve tümünden proleterleştirilip yeni düzenle yeni ve strateji bakımından daha sağlıklı bir ilişkiye girinceye kadar bu böyle sürecektir. Cevabın öbür yanı ise, halk musikicilerinin kendilerini oldum-bittim, değil organik aydın, sıradan aydın bile saymayışlarıdır. Eşkiyalar, tarikat ehilleri, ya da Luddite güruhu gibi, onlar da bilmeden, sınıf kökenli tepkiler göstermekte, sınıf-özümlü işlevler göstermekteydiler. Ticarî imkânlar genişledikçe, sırf eğlendirici olarak onlara duyulan istek de arttı; bol para, ün, ve sevecen yığınlar yeni tür işlere kapılmalarına yetti de arttı bile. Burada satışa çıkaralım kendimizi, bu uğurda da geleneksel kültür biçimleri varsın harcansın diye türkücülerce verilmiş bir bilinçli karar sözkonusu değil. Ne de dinleyici ticarileştirilmiş musikiyi benimserken, gerici bir kültür kurumunun damı altına bile bile, isteye isteye girmiş, kültür bakımından önünde başka seçenek bırakılmamış da ondan. Ortakçılar da topraklarından koparıldıktan, montaj kayışının önüne sıralandırsa, enayi oldukları için değil, başka çare bulamadıklarından; kırtasiyecileşmiş, tatlı-su sendikalarına da katıldılar, kendilerini topluca koruyabilmek için çevrede başka bir imkân bulamadıkları için. Öyleyse, işçilerin toplumsal yararı yitip gitmiş belirli bir musiki katılımına niye hâlâ özlem çektiklerini saptamak üzere öyle ince, uzunboylu ruhsal yorumlara da gerek yok; bu picleşmiş musikiye kapılanmadıkça kulakları örümcek bağlayacak olduktan sonra...

Halk musikisinin ticarî köylü musikisine dönüşümünün siyasal uzançları üzerinde yaptığımız bu analiz, elbet, bir bütün olarak Amerikan işçi sınıfı kültürünün geçirdiği dönüşüm çerçevesine oturtulmalıdır. Kendi başına kaldı mı, Amerikan işçilerinin, hattâ bu belirli kültür kaynağının yıkımından doğrudan doğruya etkilenmiş olan işçilerin bilinçlerindeki gedikleri tümünden açıklamak için yeterli değil bu analiz. İncelenen şey bir alay kültür deneminden sadece biri ve sonunda varılan yorum da akla gelebilecek yaklaşımlardan ancak bir tanesi. Bu geniş çaplı girişim, odağımızı ekonomik ve siyasal gerçeklerin

Birikim 48/77

daha «çapraşık» incelemelerinden kaydıracak yerde, kültür analiziyle siyasal ekonomi analizini bütünleştirmede bize yeni yollar göstermeli; yukarıda özetleyip açıkladığımız Gramsci örneğinde yapıldığı gibi elbet. Böyle bir bü-

tünleşme, başarı derecesi ne olursa olsun, hiç değilse, şu anda Sol hareket içinde öz-nellik ve bilinç sorunlarına gösterilen ilgi taşkınlığını elle tutulur bir sonuca götürmüş olacaktır.

¹ E.J. Hobsbawm, *Primitive Rebels* (İlkel Asiler), New York, 1959.

² Herbert Gutman, «Work, Culture and Society in Industrializing America» (Sanayileşen Amerika'da Kültür, İş ve Toplum), *American Historical Review*, Temmuz 1973.

³ Georgy Lukács, «Reification...», *Tarih ve Sınıf Bilinci* (Cambridge, Mass, 1971) adlı kitabın 100. sayfası.

⁴ *Avrupa Gerçekçiliği Üzerine Çalışmalar* (Londra 1950); *Roman Teorisi* (Cambridge, Mass, 1971).

⁵ Christopher Caudwell, *Studies and Further Studies in a Dying Culture*. (Cançekişen Bir Kültür Üzerine İncelemeler ve Yeni İncelemeler).

⁶ Sidney Finkelstein, *Musiki Fikirleri Nasıl Dile Getirir?* (New York 1952) ve *Besteci ve Ulus* (New York 1960).

⁷ Christopher Caudwell de bu görüşü paylaşıyor, bazı «duygu masajı» diye kötüliyordu. Marksist eleştirmenler arasında seçkin kültürü tek gerçek kültür geleneği belleyip, işçi sınıfı kültürünü geri, ilkel ya da burjuva sultanı altında tümünden yozlaşmış sayma eğilimi pek yaygın. Bu da, ancak devrimden sonra, işçi sınıfının «gerçek» kültürü paylaşma fırsatı bulacağı ve ancak o zaman has bir proleter kültürünün filizlenebileceği görüşüne zemin hazırlıyor.

⁸ Marcuse, «Industrialization and Capitalism in the Work of Max Weber» (Max Weber'in Eserinde Sanayileşme ve Kapitalizm)

⁹ J. Habermas, *Toward a Rational Society* (Akılcı Bir Toplum Doğru).

¹⁰ H. Marcuse, *One-Dimensional Man* (Tek Boyutlu İnsan).

¹¹ Alıntı, *Harcılık Üzerine* adlı denemesinden.